

TÜRKİYE-ERMENİSTAN TİCARETİNE GENEL BAKIŞ VE OLASI İŞBİRLİKLERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Alin Ozinian

Turkish-Armenian Business Development Council

Önsöz

A-Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi Ve Durumu

1.Türkiye'nin Dış Ticaret Durumu

- i. Türkiye'nin Dış Ticaret Durumunun Senelere Göre Değişimi Ve Verileri**
- ii. Türkiye'nin İhracat Yaptığı Ülkeler Ve Temel İhracat Verileri**

2.Türkiye'nin Sınır Ticareti

3.Gürcistan İle Ticari İlişkiler

B-Türkiye-Ermenistan Ticari İlişkilerine Genel Bakış

1.Sınırın Kapanması ve Ermenistan'a etkileri

2.Kapalı Sınırlara Rağmen Devam Eden Ticaret ve Boyutu

- i. Kapalı Sınırlara Rağmen Devam Eden Ticaret Şekilleri, Transit Ülkeler, Bavul Ticareti Ve Boyutları**
- ii. Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyinin Kuruluşu Ve Etkileri**

C-Türkiye-Ermenistan Ticari İşbirlikleri Durumları ve yeni hedefler

1.Anketler ve özel görüşmeler

2.Odak grup toplantıları

3.Öneriler

Değerlendirme

Kaynakça

ÖNSÖZ

Bu çalışma Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi tarafından, Ermenistan İşadamları ve Sanayicileri Derneği ile ortak yürütülen USAID destekli “Support to Armenian-Turkey rapprochement” projeler programının “Ticari Projeler” programının başlangıcıdır.

Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi Türkiye’de, Ermenistan İşadamları ve Sanayicileri Derneği Ermenistan’da, parallel olarak çalışıp ortak bir rapor hazırlama fikrine vardıldıktan kısa bir süre sonra, çalışmalara başlanmış bu raporun hazırlanması için yaklaşık altı ay saha ve araştıma çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışma sadece Türkiye çalışmalarını kapsamakta olup, daha sonra Ermenistan’daki çalışmalar ile birleştirip genel rapor halini alacaktır.

Çalışmanın amacı, siyasi sebeplerden dolayı diplomatik ilişkiler kuramayan ve sınırları kapalı durumdayken bile devam edebilen Türkiye-Ermenistan ticaretinin bugününü olabildiğince aydınlatıp, olan ticari işbirliklerini ortaya çıkarmak ve olası işbirlikleri için öneriler ve mekanizmalar yaratılmasına yardımcı olabilmektir.

Bu çalışmanın hazırlanması için Türkiye’deki resmi kaynaklar ve İstatistik Enstitülerinde konu ile ilgili bulgular araştırılmış, bu konu ile ilgili daha önce yapılan akademik çalışmalar incelenmiş, iş adamları ve bilir kişiler ile görüşülmüş(20 birebir roportajlar ve 100 anket çalışması), Türkiye’nin farklı illerinde odak grup

çalışmaları yapılmış ve son onbeş yılda Türkiye Basınında çıkan haberler toplanılmıştır.

Türkiye-Ermenistan ticaretinin büyük kısmı Türkiye'den Ermenistan'a Gürcistan üzerinden yapılan ihracattan ibarettir. Ne yazık ki günümüzde ticaret yalın olarak ele alınamamakta ve siyasetin gölgesinde kalmaktadır. Resmi rakamların olmayışı ve bu konudaki çalışmaların çok büyük kısmının siyasi görüşlerden etkilenip var olan durumu yanlış olarak ele alması sebebiyle ticaret, ne yazık ki dönüp dolaşıp siyasi sorunlara ve sınırın açılıp-açılmaması konularına takılmaktadır. Bu çalışmanın amacı siyasi öğeleri bir tarafa bırakarak, sınırların kapalı olduğu durumda iki ülkenin genel profillerini yansıtıp, olası işbirliklerine yardımcı olabilmektir.

1. TÜRKİYE'NİN EKONOMİK GELİŞİMİ VE DURUMU

A-TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET DURUMU VE VERİLERİ

Türkiye Cumhuriyetin ilk yıllarından bu güne kadar, dış ticarete önemli değişiklikler kaydetmiştir. 1925-1980 yılları arasında özellikle tarıma dayalı ihracat gerçekleştirilmeye çalışılırken, sanayi ürünlerine dayalı ithalat yüksek rakamlara ulaşmıştır. 1960 yıllara gelindiğinde ise planlı dönem sonrasında ihraç ürünlerinin içeriği tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine doğru kaymaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyet tarihinde ihracata ilişkin en büyük adımlar “1980 Kararları” ile atılmıştır. Başta döviz ve kambiyo kontrollerinin kaldırılması, ihracata teşvikler sağlanmaya çalışılması ve yabancı sermayenin serbest dolaşımı için yapılan çalışmalar uluslar arası ticarete rekabet edebilme olanağı sağlamıştır. ***Dış ticaret rakamları Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanan Gümrük Birliği sonrasında yüksek seviyelere ulaşmıştır. Küreselleşen ticari koşullarda Gümrük Birliği Türkiye için bir başlangıç olarak görülebilir. Gerek ihracat gerekse ithalat yapılan ülkeler arasında en fazla yer alan ülkeler Avrupa Birliği üyeleridir ki her iki alanda ilk ülke Almanya'dır.***¹ Gümrük Birliği ile ilişkilerde Türkiye'nin hammadde üretimi eksikliği göz önünde bulundurulursa yapılan ticaret dış ticaret hacmini artırırken, dış ticaret açığını da aynı yönde artırabileceği kaygısı Ekonomistler tarafından oldukça sık vurgulanmaktadır.

Dünya hasılasında **2001** yılı ile birlikte başlayan yavaşlama süreci, 11 Eylül saldırılarının ardından daha da belirgin hale gelmiş ve 2001 yılında dünya hasılası %2.4 artış ile son 10 yılın en düşük büyüme oranını gerçekleştirmiştir. Türkiye bu dönemde en akıllıca adımı 2001 yılında Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş'i ekonominin başına geçirmek ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yeni bir stand-by anlaşmasına gitmekte bulmuştur.

¹ Gökçen Aksoy* Ankara Ticaret Odası “Türkiye Dış Ticareti”

Kriz, Türkiye için bir dönüm noktası olmuştur. Dünyada söz konusu gelişmeler yaşanırken, Türkiye’de **2001** yılı Şubat ayında görülen ekonomik krizin ardından ihracatta ciddi oranda bir artış görülmüştür. Kriz sonrasında serbest dalgalanmaya bırakılan Türk Lirası’nın büyük oranlı devalüe edilmesi ve krizin etkisiyle birlikte büyük oranda daralan iç talep sonucunda, firmalar, krizden çıkış yolu olarak ihracata yönelmişlerdir. Bunun neticesinde, ihracat 2001 yılında, 2000 yılına göre %12,8 oranında artmış ve 31,3 milyar dolar olmuştur.

2007 yılında ihracat %25,3 artışla 107,2 milyar dolar olmuştur. Böylece ihracat, ilk defa 100 milyar dolar seviyesini geçmiş ayrıca dünya ihracatı içerisindeki pay da %1,04 olmuştur. 2008 yılında ise ihracat 132 milyar dolar olmuş, dünya ihracatı içerisindeki pay da %1,1’e yükselmiştir.

Ülke bazında ise **2008** yılında genel ihracat %9,8 ile en yüksek paya sahip Almanya’ya olan ihracat %8 artarak 13 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, ikinci sırada yer alan İngiltere’ye olan ihracat %5,4 oranında azalarak 8,2 milyar dolar, üçüncü sırada yer alan Birleşik Arap Emirliklerine ihracat %146,1 artarak 8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İhracatta bölgesel bağımlılığın önüne geçilmesi ve sürdürülebilir ihracat alt yapısının oluşturulması amacıyla ihraç pazarlarının çeşitlendirilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Bu kapsamda, Müsteşarlıklar tarafından 2000 yılından itibaren geliştirilmeye başlanılan bölge stratejileri kapsamındaki çalışmalara da hız verilmiştir. Böylece, 2000 yılında 1 milyar doların üzerinde ihracat yapılan ülke sayısı 4 iken, 2007 yılında 24 ülkeye, 2008 yılında da 29 ülkeye ulaşılmıştır.

2008 yılı Ağustos ayı ile birlikte dünya genelinde olumsuz etkilerini hissettirmeye başlayan küresel ekonomik kriz, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 2009 yılında ihracatın gerilemesine sebep olmuştur.

2009 yılı ilk 9 aylık döneminde ihracatdaki aylık bazda düşüşler ortalama %30,3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, 2009 yılı Ekim ayı ile birlikte ihracat

dünya genelinde görülen toparlanma eğilimlerine paralel olarak yeniden artış eğilimine girmiştir.

2009 yılında ihracatın sektörel yapısına bakıldığında; ihracatda %13 payı olan tarım ürünleri ihracatının, tarım ürünlerine olan talep yapısının esnek olmaması nedeniyle %1,6 gibi cüzi bir oranda azalarak 13,3 milyar dolar olduğu görülmektedir. Madencilik ürünleri ihracat ise başta petrol olmak üzere enerji fiyatlarındaki gerilemeye paralel %23,1 azalarak 2,5 milyar dolar olmuştur. İhracatımızın %84,5'ini oluşturan sanayi ürünleri ihracatı ise düşen emtia fiyatları, daralan uluslararası piyasalar ve azalan talep nedeniyle %25,1 düşerek 86,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.

Genel olarak ihracatda %22,6 oranında gerileme olurken ihracatında artış görülen sektörlerimiz “yaş meyve ve sebze (%12,5)”, “zeytin ve zeytinyağı (%12,5)”, “tütün (%7,5)” ve “kesme çiçek (%6,7)” olmuştur. İhracatımızda geleneksel sektörlerimiz olan “hazırgiyim ve konfeksiyon” ihracat %15,5 oranında gerilerken “tekstil ve hammaddeleri” ihracat %19,2, deri ve deri mamulleri ihracat %20,9 ve halı ihracat da %7,1 azalmıştır.

Sanayi grubu içerisinde en fazla ihracat gerçekleştiren “taşıt araçları ve yan sanayi” sektörü ihracatı %31,6 azalarak 16,8 milyar dolar olmuş, “demir-çelik” ürünleri ihracatı %43,2 azalarak 10,7 milyar dolar ve “kimyevi maddeler ve mamulleri” ihracatı da %30,4 azalarak 10,9 milyar dolar olmuştur.

2009 yılı ihracat ülke grupları itibarıyla incelendiğinde, Avrupa Birliği (AB-27)'nin %46 pay ile en fazla ihracat yaptığımız ülke grubu olduğu görülmektedir. AB'ye ihracat 2009 yılında %25,8 azalış ile 63,4 milyar dolardan 47 milyar dolara gerilemiştir. Bununla birlikte, Afrika Ülkeleri'ne ihracat %12,3 artarak 10,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir.

1992-2009 DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET RAKAMLARI (Milyon Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	DENGE	HACİM
1992	14.715	22.871	-8.156	37.586
1993	15.345	29.428	-14.083	44.773
1994	18.106	23.270	-5.164	41.376
1995	21.637	35.709	-14.072	57.346
1996	23.224	43.627	-20.402	66.851
1997	26.261	48.559	-22.298	74.820
1998	26.974	45.921	-18.947	72.895
1999	26.587	40.671	-14.084	67.258
2000	27.775	54.503	-26.728	82.278
2001	31.334	41.399	-10.065	72.733
2002	36.059	51.554	-15.495	87.613
2003	47.253	69.340	-22.087	116.593
2004	63.167	97.540	-34.373	160.707
2005	73.476	116.774	-43.298	190.251
2006	85.535	139.576	-54.041	225.111
2007	107.272	170.063	-62.791	277.334
2008	132.027	201.964	-69.936	333.991
2009	102.139	140.869	-38.730	243.008

Kaynak: TÜİK

Ülke bazında ise 2009 yılında genel ihracatda %9,6 ile en yüksek paya sahip Almanya'ya olan ihracat %24,3 azalarak 9,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, ikinci sırada yer alan Fransa'ya olan ihracat %6,1 oranında azalarak 6,2 milyar dolar, üçüncü sırada yer alan İngiltere'ye ihracat ise %27,4 azalarak 5,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi ortalama büyüme hızı:

1993-2002	% 2,6
2002-2011	% 7,8

2008 yılında olduğu gibi 2009 yılında da ihracat yapmayan il olmamıştır. En fazla ihracat yapan il İstanbul (55,7 milyar dolar), Bursa (9 milyar dolar), İzmir (6,1 milyar dolar), Ankara (4,9 milyar dolar) ve İzmit (4,6 milyar dolar) olmuştur.

Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH)

2001'de	197.000.000.000 USD
2010'da	730.000.000.000 USD

Elde edilen verilere göre; ülkenin gayri safi yurt içi hâsılası 2001'de 196,7 milyar dolar iken, bu rakam 2010'da 730 milyar dolar seviyesine yükseldi. On yıl önceki krizde Türkiye ekonomisi 5,7 oranında küçülürken, küresel krizin etkisine rağmen geçen yılı yüzde 6,8 büyümeyle kapattı. Ekonomide en büyük başarılarından biri de enflasyonda yaşandı. Yıllarca çift, bazen de üç haneli enflasyonda yaşayan Türkiye, uygulanan politikalar sayesinde tek haneye indirmeyi başardı. 2001'de Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) yüzde 88,6, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) yüzde 68,5'e yükselirken, 2010 ile birlikte bu

oranlar sırasıyla yüzde 7,6, ve 7,5'e kadar geriledi. Türkiye iki dönem arasında en büyük artışı ise şüphesiz ihracatta gösterdi. Ülke, 2001 yılını 31 milyon 334 bin dolarlık ihracatla kapatırken, 2010'da ise bu rakam 111 milyon 700 bin dolara kadar yükseldi. İhracatçıların, Cumhuriyet'in 100. yıldönümü olan 2023 hedefi ise yurtdışına 500 milyar dolarlık mal satmak.

Türkiye'de kişi başına milli gelir

2001'de	3.000 USD
2010'da	10.000 USD

Geçen 10 yılda Türkiye'de vatandaşların hayat standartlarında da önemli oranda değişimler yaşandı. Otomobil üretimi ve satışından havayolu ulaşımına, cep telefonundan otoyollara, konut üretimine kadar her alanda sıçrama yaşandı. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre 2002 yılında dünya genelinde ihracat sıralamasında 25 inci olan Türkiye, 2004-2006 İhracat Stratejik Planı döneminde 22 nci sıraya yükselmiştir.

İhracatı Geliştirme Merkezi (İGEME) bültenleri ile çeşitli ihracat kuruluşlarından derlenen verilere göre, İhracatta oldukça başarı elde eden Türkiye'den gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra, gelişmiş ülkeler de artık teknoloji ağırlıklı otomobil, buzdolabı, televizyon, müzik seti, çamaşır ve dikiş makinesi gibi Türk mallarını talep ediyorlar.

Ekonominin lokomotifi olarak gösterilen ihracat 2005 yılında 73,4 milyar dolar ile cumhuriyet tarihinin rekorunu kırarken, kuzeyden güneye, doğudan batıya kadar birçok ülkeden, Türk ürünlerine talep var. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) raporlarına göre, dünyanın en büyük pazarlarından biri olarak Almanya ve ABD pazarının miktar ve kalem olarak Türk ürünlerine talebi daha fazla olurken, bunu İtalya, Fransa, İngiltere, İspanya, İsrail ile Arap ülkeleri başı çekiyor.

Toplam 228 ülkeye dönük, yaklaşık 20 bin çeşit ürün ve 40 bin 304 ihracatçı firma ile dünya ticaret sahnesinde yer alan Türkiye, sanayi, tekstil, konfeksiyon, demir-çelik ve tarımsal ürünleri gibi klasik ürünlerin dışında, akla gelmeyecek kadar ilginç ürün talepleriyle karşılaşılıyor. Nargileden seccadeye, Kuranikerim'den kadın saçına, dansöz kıyafetine, tabuttan nazar boncuğuna, pırasa yağından, semazen terliğine, kadar çok sayıda ilginç mal isteniyor. Belize, Virgin Adaları, Ceuta ve Mellilla, Lesotto, Mayotte, Tuvalu, Virjin Adaları, Sao Tome ve Principe, Pitcairn, Kape Verde, Cayman Adaları gibi, haritada yeri bile zor bulunabilecek ülkeler de, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelere bir kaç.

2011 Şubat ayı verilerine göre Türkiye en çok ihracatı Almanya'ya yapıyor. Almanya'yı ise sırasıyla İtalya, İngiltere, Fransa, Irak, Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, ABD, İspanya ve İran izliyor. Şubat ayında ihracat, 2010 yılının aynı ayına göre yüzde 24,19 artışla 10 milyar 165 milyon dolar seviyesinde gerçekleşti. Yılın ilk iki ayında yüzde 22,56 artışla 19 milyar 726 milyon dolar oldu. Son oniki aylık dönemde ise yüzde 15,32 artışla 117 milyar 531 milyon dolar seviyesi yakalandı. Şubat ayında en fazla ihracatı, 1 milyar 615 milyon dolar ile Otomotiv Endüstrisi sektörümüz yaparken, Demir Çelik sektörü 1 milyar 305 milyon dolar ile ikinci sırada. Hazırgiyim ve Konfeksiyon sektörü ise 1 milyar 304 milyon dolar ile üçüncü sırada yer aldı.

Tarım sektörleri Şubat ayında 1 milyar 362 milyon dolar ihracatla toplam içinde yüzde

13,4 pay alırken, sanayinin payı 8 milyar 555 milyon dolar ihracat ile yüzde 84,16, madencilik ürünlerinin payı ise 248 milyon dolar ile yüzde 2,44 oldu.

Şubat ayında en fazla ihracat artışını yüzde 62,87 ile Demir Çelik, yüzde 50,28 ile Değerli Maden ve Mücevherat ve yüzde 42,96 ile Kimyevi Maddeler ve Mamulleri sektörleri yakaladı.

“Çok önemli bir Pazar haline gelen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde son on yılda ihracatımızın önde gelen pazarları konumuna yükseldiler. Kuzey Afrika ülkelerine 2000 yılında ihracatımız 1,1 milyar dolardı. 2010 yılında bu rakam 7 milyar dolara yükseldi. Yakın ve Ortadoğu ülkelerine 2000 yılında ihracatımız 2,6 milyar dolardı. 2010 yılında bu rakam 23,3 milyar dolara yükseldi. Kuzey Afrika ile Yakın ve Ortadoğu ülkeleri coğrafyasını birlikte düşünürsek bu bölge ihracatımızdan yüzde 26,7; ithalatımızdan yüzde 11, tüm dış ticaretimizden ise yüzde 17 pay alıyor.”²

2011 yılının ilk iki ayında ihracatta Mısır’a yüzde 21, Tunus’a yüzde 38, Libya’ya yüzde 6 düşüş yaşanırken; İran’a yüzde 61, Irak’a yüzde 40, Suudi Arabistan’a yüzde 33, Birleşik Arap Emirlikleri’ne yüzde 144 artış yaşadık. **Artış miktarı azalış miktarının üzerindedir.** Geniş Ortadoğu coğrafyasına olan ihracat artışı % 25 civarında artmaya devam ediyor.

Avrupa pazarında; Almanya’ya Şubat ayında ihracat % 28 arttı. İngiltere’ye ihracat artış hızı % 28 oldu. Hollanda % 33, Belçika % 31 arttı. BRIC ülkelerindeki gelişmelerde çok olumlu. Brezilya’ya şubat ayındaki ihracat artışımız % 36, Rusya’ya yüzde 57, Hindistan’a % 19 ve Çin’e %9 aylık ihracat artış hızı yakaladık. Ortadoğu’da artışların çok iyi olduğu ülkeler var. Şubat ayında Birleşik Arap Emirliklerine % 175, İran % 71, Suudi Arabistan % 61, Irak’a % 25 aylık ihracat rakamlar yakalandı. ABD pazarında ciddi bir yükselişin olduğu ve Şubat ayında ABD’ye ihracatın % 37 arttığı biliniyor.

²TİM’in başkanı Mehmet Büyükekşi’nin Denizli’de Şubat ayı ihracat rakamlarını açıklayan konuşma metninden

Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı Ülkeler : Almanya,İtalya,Fransa,Rusya,İngiltere

Ülke	Türkiye'ye yaptığı ihracat:	Türkiye'den yaptığı ithalat:
Almanya	Otomobil ve diğer taşıtlar, çeşitli makineler, plastik ve plastik ürünler, eczacılık ürünleri.	Hazır giyim eşyaları, otomotiv ürünleri, elektronik eşya, yarı mamul mallar (deri, kağıt, kauçuk), tütün, meyve ve sebze.
ABD	Hurda demir ve çelik, sivil uçak ve helikopter, haberleşme cihazları, elektrikli cihazlar, eczacılık ürünleri, tıbbi malzemeler, mısır ve soya yağı.	Hazır giyim eşyası, demir ve çelik ürünleri, tütün, çeşitli meyve ve sebze.
İngiltere	Petrol ürünleri, eczacılık ürünleri, otomobil ve kara taşıtları, uçak ve çeşitli makineler.	Otomotiv ürünleri, hazır giyim eşyaları, elektronik eşya, yarı mamul mallar (deri, kağıt, kauçuk), meyve ve sebze.
İtalya	Motorlu kara taşıtları, çeşitli makineler, ilaçlar ve kimyasal maddeler, mutfak eşyaları ve ev gereçleri.	Otomotiv ürünleri, pamuk ve pamuk ipliği, hazır giyim eşyaları, elektronik eşyalar, demir ve çelik ürünleri, çeşitli meyve ve sebze.
Fransa	Otomobil ve diğer kara taşıtları, çeşitli makineler, haberleşme cihazları, kimyasal ürünler, eczacılık ürünleri, kozmetik ürünler, demir ve çelik ürünleri, uçak ve savunma sanayisi ürünleri.	Otomotiv ürünleri, hazır giyim eşyaları, iplik, deri ürünler, elektronik eşya, çeşitli meyve ve sebzeler.

Türkiye'nin geçen yıl gerçekleştirdiği 185,5 milyar dolarlık ithalattan en büyük payı Rusya aldı. Rusya'dan yapılan ithalat 21,6 milyar dolara ulaştı. Rusya'nın ardından sırasıyla Almanya'dan 17,5 milyar dolar, Çin'den 17,2 milyar dolar, ABD'den 12,3 milyar dolar, İtalya'dan 10,2 milyar dolar, Fransa'dan 8,2 milyar dolar, İran'dan ise 7,6 milyar dolarlık ithalat yapıldı. İran, yüzde 124,5 ile en fazla ithalat artışı görülen ülkelerin başında geldi.

TÜİK verilerine göre, 2010'da en fazla ihracat yapılan ülkeler şöyle:

Ülkeler	1000 usd	Değişim (%)
Almanya	11.453.464	17
İngiltere	7.223.653	21,7
Irak	6.042.790	17,9
İtalya	6.508.201	10,5
Fransa	6.038.123	-2,8
Rusya	4.632.323	45,2
B.A.E	3.340.185	15,3
A.B.D	3.769.260	16,3
İspanya	3.564.137	26,5
İran	3.042.957	50,3

Türkiye'nin 2010'da en fazla ithalat yaptığı ülkeler de şöyle:

Ülkeler	1000 usd	Değişim (%)
Rusya	21.592.256	11,0
Almanya	17.529.872	24,4
Çin	17.180.042	35,5
ABD	12.318.394	43,2
İtalya	10.202.654	33,0
Fransa	8.176.351	15,3
İran	7.644.782	124,5
Güney Kore	4.764.009	52,8
İngiltere	4.676.567	34,6
İspanya	4.839.993	28,1

Türkiye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınır illerine yönelik sınır ticareti uygulaması ile yöre halkının günlük temel ihtiyacının bir kısmının komşu ülkelerden temin edilmesi ve bölgeden ihracatın geliştirilmesi suretiyle bölgede dış ticaret altyapısının ve kültürünün yaygınlaştırılması amaçlamaktadır.

Bu çerçevede 16 Mayıs 2009 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Sınır ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı 16 Haziran 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir.³

Söz konusu karar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki 12 sınır ili kapsamaktadır;

- Artvin-Ardahan (Gürcistan),
- Iğdır (Nahçıvan ve İran),
- Ağrı-Van-Hakkâri (İran),
- Şırnak (Irak),
- Mardin-Şanlıurfa-Gaziantep-Kilis-Hatay'ı (Suriye)

Karar ile, sınır ticareti uygulamasından yetkili sınır illerinde yerleşik daha fazla sayıda esnaf ve tacirin yararlanabilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede, sınır ilinde yerleşik tacir ve esnaf, komşu ülkeyle doğrudan ihracat ve ithalat yapabileceği gibi, sınır ticaret merkezinde (STM) mağaza kiralama suretiyle de sınır ticareti yapabilecektir.

TÜİK'in 2010 yılı ihracat ve ithalat verilerine göre Türkiye, 219 ülkeye toplam 113 milyar 929 milyon 614 bin Dolarlık ihracat, 185 milyar 492 milyon 859 bin Dolarlık ithalat yaptı.

³ <http://www.resmi-gazete.org/tarih/20090516-8.htm>

Gürcistan'ın güney batısında, Irak'ın kuzeyinde, İran'ın, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın batısında yer alan Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise en fazla ihracatı, 308 bin 794 Dolarla **Hakkari** yaptı. Türkiye'nin kış turizmindeki ilk uluslararası organizasyonu olan 25'inci Dünya Üniversiteler Kış Oyunları'na ev sahipliği yaparak adını Dünya'ya duyuran **Erzurum** ise 38 bin 401 Dolarlık ihracatı ile 7'nci sırada yer aldı.

2010 yılında Doğu Anadolu'dan gerçekleşen ihracat miktarları, şöyle:

1. 308.794 Usd- Hakkari
2. 236.000 Usd- Kars
3. 221.155 Usd- Malatya
4. 79.642 Usd- Iğdır
5. 76 .904 Usd- Ağrı
6. 39.956 Usd- Elazığ
7. 38.401 Usd- Erzurum
8. 19.000 Usd- Tunceli
9. 17.341 Usd- Van
10. 6.642 Usd- Muş
11. 6.254 Usd- Bingöl
12. 3.425 Usd- Bitlis
13. 1.882 Usd- Ardahan
14. 1.351 Usd-Erzincan

Bölgeye yapılan ithalatta Malatya'nın 91 bin 904 Dolarla ilk sırada yer aldığı listede sıralama, şöyle oluştu:

1. 71.438 Usd- Elazığ
2. 58.973 Usd- Ağrı
3. 29.000 Usd- Tunceli
4. 25.911 Usd- Erzurum
5. 21.812 Usd- Van
6. 19.771 Usd- Hakkari
7. 8.984 Usd- Erzincan

8. 5.631 Usd- Iğdır
9. 3.048 Usd- Kars
10. 1.300 Usd- Bingöl
11. 1.136 Usd- Bitlis
12. 583 Usd- Muş
13. 358 Usd- Ardahan

C- GÜRCİSTAN İLE TİCARİ İLİŞKİLER

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırında oluşan bağımsız devletlerden birisi de Ermenistan'dır. Ancak, Ermenistan-Türkiye ilişkileri Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ile bağlantılı olarak gelişmemiştir. Bunun sonucunda, Ermenistan sınır kapısı açılmamış ve Türkiye-Ermenistan ticareti gerçekleşmemiştir.

Türkiye'nin yıllardır doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Gürcistan ve İran üzerinden Ermenistan'la ticari faaliyetleri devam etmektedir. İki ülke arasında 150-200 milyon Dolarlık bir ticaret hacminin olduğu gayri resmi söylentiler arasındadır. Türk - Ermeni İş Geliştirme Konseyi ve farklı araştırmalar Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulması halinde iki ülke arasındaki ticaret hacminin 350-400 milyon Doları bulacağı ifade edilmektedir. Gürcistan'la Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ticari ilişkiler ve ticaret hacmi Ermenistan-Türkiye ticaret hacminin yorumlanması açısından incelenmelidir.

Son yıllardaki olumlu gelişmeler bize Ermenistan'a yapılan ithalat hakkında ip uçları verebilir. 2007 yılında Türkiye, Gürcistan'ın birinci ticaret ortağı olmuş ve Türkiye ile yapılan ticaret, Gürcistan'ın toplam dış ticaretinin %13'ünü teşkil etmiştir. 21 Kasım 2007 tarihinde imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA) 1 Kasım 2008 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. 2008 yılı ticaret hacmi, Ağustos ayındaki çatışmalara ve STA yürürlüğe girmemiş olmasına rağmen 1,5 milyar dolara ulaşmıştır. 2009 yılında ikili ticaret hacminin 2 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Türkiye'nin Gürcistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler: Plastik, yonga pano vb levhalar, petrol yağları, beyaz eşya, demir çelikten inşaat malzemeleri, çimento, seramik döşeme malzemeleri, alüminyum çubuk ve profiller, ambalaj malzemeleri, elektrik iletkenleri, fiber optik, eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, özel amaçlı motorlu taşıtlar, mobilya, tarım makineleri. Türkiye'nin Gürcistan'dan ithal ettiği başlıca ürünler: Hurda, petrol yağları, demir alaşımlar, cam ürünler, ham deri, işlenmemiş alüminyum.

Gürcistan'ın en yakın ticaret ortağı olan Türkiye, son beş yıl boyunca Gürcistan'daki en büyük yabancı yatırımcılar arasında ilk sıralarda yer almıştır. Özellikle müteahhitlik sektöründe önemli bir konumda olan Türkiye, 550 milyon dolar ile 1996 yılından bu

yana toplam yatırım miktarı bakımından üçüncü büyük yatırımcıdır. Türkiye, 2008 yılında da en çok yatırım yapan üçüncü ülke olmuştur. Türk müteahhitlerince üstlenilen inşaat projelerinin toplam hacmi 1 milyar doları geçmektedir. Bu meblağın yarısının sadece son iki yılda yapılan yatırımlara tekabül ettiği dikkate alındığında, inşaat sektöründe Türk yatırımlarının artış hızının dikkat çekici olduğu görülmektedir. Bu sektörde Türk ürünlerinin piyasadaki payı % 60-70 civarındadır. Ayrıca tekstil ve gıda ürünleri de Gürcistan pazarında önemli bir paya sahiptir.

Gürcistan'da faaliyet gösteren 200 civarında firma bulunmaktadır. Bunların 25'inin 1 milyon doların üzerinde sermayesi bulunmaktadır. Türk Firmalarının müteahhitlik (devlet bina ve tesisleri, havaalanları, oteller, enerji santralleri vs), bankacılık, cam sanayi, alkollü ve alkolsüz içecekler, gıda, beyaz eşya, fuarcılık, catering, akaryakıt, iletişim, bilişim ve tekstil gibi çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir.⁴

21 Kasım 2007 tarihinde imzalanan Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşmasının yürürlüğe girmesi de, Gürcistan'da halihazırda mevcut inşaat yatırımlarına ivme kazandıracaktır. Ulaştırma hacminde de 2003 yılından bu yana büyük artış kaydedilmiş, Sarp Sınır Kapısından geçen TIR sayısı 2003 yılında 29.794 iken, 2008 yılında 162.420 olmuştur.

İki ülke arasındaki karayolu ulaşımının %88'i Sarp/Sarpi Sınır Kapısından geri kalanı da Türkgözü / Vale Sınır Kapısından sağlanmaktadır. 17 Aralık 2007'de Hopa terminalinin de faaliyete geçmesiyle birlikte iki ülke tarafından ortak kullanılmaya başlanan Batum Uluslararası Havalimanı, İsviçre ve Fransa tarafından ortak kullanılan Cenevre Havalimanından sonra dünyada ikinci örneği teşkil etmektedir.

Türkiye-Gürcistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri: Gürcistan ile ekonomik ilişkilerimizin temel hukuki çerçevesini, 1992 tarihinde imzalanan "Ticaret ve Ekonomik İşbirliği", "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması" ve "Uluslararası Karayolu Taşımacılığı" Anlaşmaları oluşturmakta

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Gürcistan Büyükelçiliği Resmi verileri.

Temel Göstergeler:	2003 (\$)	2007 (\$)	2008 (\$)
Ticaret Hacmi	428.986.427	935.139.993	1.520.430.000
Türkiye'nin Gürcistan'a ihracatı	155.069.890	645.799.865	995.985.000
Türkiye'nin Gürcistan'dan ithalatı	273.916.537	289.340.128	524.445.000
Türkiye'nin doğrudan yatırımları	17.275.080	113.700.000	167.000.000

Türkiye'nin doğrudan yatırımları ('95 -'08 toplam) 550.000.000 \$

Türkiye- Gürcistan İkili Ticari Veriler:

Milyondolar

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DENGE	HACİM
2009	745	285	460	1.030
2010	769	290	479	1.059

Kaynak: TÜİK

Türkiye, 2007 yılından itibaren Gürcistan'ın en büyük ticari ortağı konumuna yükselmiştir.

İkili ticaretde başlıca ihracat kalemlerini plastik ürünleri, makine ve teçhizat, elektrikli aletler, demir ve çelik eşyalar oluştururken, ithalatımızda hurda metal ve petrol ürünlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Gürcistan'da Türk müteahhitleri tarafından 1992-2010 yılları arasında üstlenilen 80 projenin toplam değeri 1 milyar doları aşmıştır.

Yatırım ortamının iyileştirilmesine bağlı olarak firmalarımızın Gürcistan'a ilgileri artmıştır. 1996 yılından beri bu ülkeye yaptığı ve büyük kısmı inşaat sektöründe olan 536 milyon dolar tutarındaki yatırımla ülkemiz yabancı yatırımcılar arasında 3. sırada yer almaktadır.

B-Türkiye-Ermenistan Ticari İlişkilerine Genel Bakış

1.Sınırın Kapanması ve Ermenistan'a Ticari etkileri

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Ermenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri olan Türkiye, 1993 yılında Azerbeycan politikası gereği Ermenistan'la olan sınır kapasını kapatıp, Ermenistan'a ekonomik ambargo uygulama kararı almıştır. Türkiye-Ermenistan arasında Sovyetler döneminde bile açık olan Alican sınır kapısının

kapanması Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki siyasi sorunlar nedeniyle Türkiye'nin Ermenistan dışında ve kendi ülkesinin en çok ticarete ihtiyacı olan doğu bölgesinin de cezalandırmasına sebep olmuştur. ***Bu anlamda Ermenistan Ekonomisi Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan siyasi üçgeninde sıkışıp kaldı. Ermenistan bölgesel projelere katılma şansından mahrum kaldığı gibi Rusya ve Gürcistan'a da bağımlı hale gelmiştir.***⁵

Sınır kapanınca Türkiye-Ermenistan arasında direk uçuşlar başlayamadığı gibi Türkiye hava sahasını da Ermeni uçaklarına kapatmıştır. Bu tarihten itibaren Ermenistan uçakları Türkiye hava sahasını kullanarak üçüncü ülkelere uçamıyordu. Ermenistan ve Türkiye arasındaki gelip-gidişler genellikle İstanbul-Belgrad yada Sofia-Yerevan olmak üzere Bulgaristan ve farklı ülkeler üzerinden gerçekleştiriliyordu.

Dünyanın ticaret merkezlerine ve açık denizlere doğrudan çıkışı olmayan Ermenistan iki sınırın kapatılması ile kendine yeni yollar, rotalar geliştirmek zorunda kaldı. Bu sebepten dünya ile ticaret bağlantısını komşu devletler, özellikle Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırarak gerçekleştirme çalıştı. Türkiye-Ermenistan sınır kapısı kapalı olmasına rağmen Gürcistan üzerinden iki ülke arasında ticaret ilişkileri de gelişip Ermenistan ve Türkiye'nin doğusu için küçümsenmeyecek bir boyuta ulaştı.

Doğal kaynakların azlığı nedeniyle komşularına bağımlılığı daha da artmakta olan Ermenistan bu dezavantajlara rağmen ciddi avantajlara da sahiptir. Çevresinde 170 milyonluk bir tüketici pazarı vardır, dünyanın enerji merkezlerinden biri olan Hazar havzasına yakındır ve Avrupa'ya direk çıkışı olan Türkiye ile sınır komşusudur.

Rusya-Gürcistan Savaşı'nda ise sınırın kapalı olmasının getirdiği sorunlar ve konun ciddiyeti daha görünür hale gelmiş, ciddi zarar gören taraflardan biri Ermenistan olmuştur. Savaş sırasında Ermenistanın dış dünya ile bağlantısı olan Gürcistan'ın Poti ve Batum limanlarının kullanılamaz hale gelmesi ve Rusya ile tek ticaret yolu olan Rusya-

⁵ The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those on The People; and Implications for The Overall Situation in The Region, August 2007 European Parliament, <http://www.europarl.europa.eu/activities/expert/eStudies.do?languageEN>

Gürcüstan sınırlarının kapanması sonucu Ermenistan'da hem temel ihtiyaçların karşılanmasında hem de enerji temininde ciddi sıkıntı yaşanmıştır. Bütün bu veriler Ermenistan ekonomisi için Türkiye sınır kapılarının can damarı ve kurtuluş yolu olduğunu ortaya koymaktadır.⁶

2.Kapalı Sınırlara Rağmen Devam Eden Ticaret ve Boyutu

Türkiye, 1993'te sınırların kapatıldığı Ermenistan ile büyük ölçüde Gürcistan üzerinden gerçekleştirilen ticaret, tekstil, yedek parça ve inşaat ürünleri başta olmak üzere bir çok iş kolunda yoğunlaşıyor. (Ayrıntılı ticaret sektörleri için Bölüm 3e bakabilirsiniz). Türkiye ile Ermenistan arasında bir süre önce paraf edilen protokollerin ardından iki ülkenin sınır kapılarının açılıp açılmamasıyla ilgili tartışmalar da gündemdeki yerini koruyor. Fakat Ermenistan ile sınır kapılarının kapatıldığı 1993 yılından itibaren Türkiye'den Ermenistan'a mal akışı hiç kesintisiz devam ediyor.

Ermenistan'ın, İran ve Gürcistan'a açık olan iki sınır kapısından Türkiye ile ticarete aktif olanı Gürcistan kapısı. Sınır kapılarının kapalı olması nedeniyle Ermenistan ile Türkiye arasındaki ticaretin Gürcistan üzerinden yapıldığı konu ile ilgilenen herkes için aşikar. İran'dan gelen malların kalitesinin düşük olması nedeniyle Ermenistan genelde Türk mallarını tercih ediyor.

Bu ortada siyasal söylemlerin empoze ettiği anlamda Türkiye'nin gerçek bir ekonomik yaptırımından söz etmek mümkün değil. Çünkü Türkiye-Ermenistan arasında ticaret büyük kısmı Gürcistan olmak üzere, İran üzerinden devam etmektedir. Bugün Ermenistanda yapılan inşaatlarda Türk yapı maddelerinin kullanımı, dükkanlarda ve marketlerde raflarda ilk sıraları türk ürünlerinin aldığı derin araştırmalara gidilmeden çıplak gözle görülebilecek düzeydedir. ***Sınırların kapalı olmasına rağmen taraflar arasında 1993'de 4,5 milyon dolar olan ticaret hacmi, 1997'de 30, 2007'de 120 ve 2008'de ise 200 milyon dolara yükselmiştir.⁷***

⁶ The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those on The People; and Implications for The Overall Situation in The Region, August 2007 European Parliament, <http://www.europarl.europa.eu/activities/expert/eStudies.do?languageEN>

⁷ Turkey and Armenia Opening Minds, Opening Borders. International Crisis Group. Report no. 199. (14.04.2009). p. 28.

Sınırların kapanması Ermenistan'ın genel, Türkiye'nin ise özellikle doğu eyaletlerinin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Kapalı sınırlar Ermenistan'ın dışarıyla bağlantısı açısından taşımacılık maliyetlerini artırmakta, ticareti ve karı azaltmaktadır. Türkiye-Ermenistan arasında ticaretin Gürcistan üzerinden devam etmesi taşımacılık maliyetlerini yüzde 10, ulaşım süresini ise iki gün artırmıştır. Türkiye ile sınırlar açılırsa, Ermenistan için taşımacılık maliyeti yüzde 30-50 azalacaktır.⁸

Sınırların kapalı olması sermaye yatırımlarını da olumsuz etkilemiş ve istikrarsızlık nedeniyle yabancı sermayenin direk Ermenistan'a girişini engellemiştir. Türkiye ile diplomatik ilişkilerin olmaması ve sınırların kapalılığı nedeniyle Ermenistan'ın sermaye risk puanı artırmıştır.⁹

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ticaret faturalandığı takdirde Gürcistan'a faturlanadırılıyor, çünkü Türkiye'deki firmaların Ermenistan'a fatura kesmeye yetkileri yok. Büyük ölçekli mal ve ürünlerin yanı sıra Ermenistan bavul ticaretinde de Türkiye için önem arz etmekte. Ama Ermenistan-Türkiye arasındaki ticaret kesinlikle bavul ticareti ile sınırlı değil, bavul ticareti sadece bu alışverişin bir kısmını oluşturuyor.

Türkiye'nin Rusya'dan sonra diğer önemli partnerleri: 1 milyar dolarla Ukrayna; 1 milyar dolarla Romanya ve toplam 2 milyar dolarla Gürcistan ve Ermenistan izlemekte. İstanbul, bavul ticareti'nin en önde gelen merkezidir. 1990'lı yılların başında ticaretin %95'ini elinde bulunduran İstanbul'un payı, daha sonra, İzmir, Trabzon ve Antalya gibi şehirlerin önem kazanmasıyla birlikte %70'e kadar düştü. İstanbul'da ticaretin odaklandığı en önemli yer Laleli bölgesidir. Bavul ticareti'nin bu bölgede gelişmesi ile birlikte 5 bine yakın küçük ve orta ölçekli satış mağazaları kuruldu ve bölgeye bdt ülkelerinden gelen tüccarlara ve turistlere hizmet vermeye başladı. Bölgede zaman için alış verişe gelenler için açılan Otellerin yanı sıra artan ticaretin sonucu olarak zamanla bölgedeki dükkanların çoğunluğu rusça yazılarla donatılmaya başladı. Satışını yükseltmek isteyenler Rusça dışında Ermenice ve Gürcüce öğrenmeye ihtiyaç duydu.

⁸ Armenia Internal Instability Ahead. International Crisis Group. 18.10.2009. p. 20

⁹ Cavid Veliyev- Sınırlar ve Ticaret, <http://www.turksam.org/tr/a1841.html>

* The Economic and Social Impacts of Opening the Armenia-Turkish Border AIPRG conference, http://www.aiprg.net/UserFiles/File/Conference_Findings_Overview.pdf

Türk Ticaret Bakanlığı'nın raporuna göre, yaklaşık 10 bin Türk laleli'deki ticarete katıldı ve bundan gelir elde etti, DEİK'e göre bölgede irili ufaklı 3 bin otel, gelen yabancı ziyaretçilere hizmet veriyor, yine deik'in tahminlerine göre, bölgenin toplam ticaret hacmi yıllık 5 milyar dolar civarında.

Tahminlere göre, Türkiye genelinde toplam 100 bin yerli tüccar bu ticarettten kazanç sağlıyor.Laleli'ye gelen Ermeni alıcıların büyük bir kısmını düzenli müşteriler oluşturuyor ve Ermenistan'daki pazar talebine ve doların durumuna göre, buradan malları satın alıyorlar. Tahminlere göre, Ermenistan'da gelen alıcıların büyük bir kısmı yolculuk başına en az 10 bin dolarlık harcama yapıyor.

Bölgede uzun süreler ticaret yapan ve gelen müşterileri yakından tanıyan esnaf, gelen tüccarları iki sınıfa ayırıyor: tecrübeli olanlar; bunlar fax ve telefonla sipariş vererek malları satın alıyor ve eğer devamlı müşteriler ise, mallar yerine ulaştırılıncaya kadar her hangi bir ödeme talep edilmiyor. İkinci grup ise; daha az tecrübeli ve türkiye'ye genellikle uçak yada otobüsle gelen yolcular oluşturuyor. çok miktarda alışveriş yapmıyorlar ve çoğunlukla malları götürmeden önce ödemeyi peşin yapıyorlar, uzun süre iş yapılan müşterilere birkaç alışverişten sonra üreticiler tarafından kredi açılıyor, yani alışverişin oldukça büyük kısmı bavul ticaretinde taksitlendiriliyor. Türkiye'den gönderilen ürünler açık pazarlar ve dükkanlarda satışa sunuluyorlar. Türkiye'den getirilen mallarda kazanç oldukça yüksek. Düşük kalitede mallar %50 ila %70 kârla satılıyor. Deri ceket, manto ve kürk gibi yüksek kalitede giysileri ise neredeyse %150 ile %200 kârla satılıyor.

Ermenistan ile Türkiye arasında 2003'den itibaren İstanbul-Erivan ve yaz aylarında özel olarak düzenlenen Antalya-Erivan uçak seferleri, Erivan-Trabzon, ve Erivan-İstanbul arasında haftada birden fazla otobüs seferleri mevcuttur. Bu yolcu trafiğini rahatlatan hususlardan biri de hiç kuşkusuz Türkiye'nin ve Ermenistan'ın karşı tarafa uyguladığı oldukça rahat vize rejimidir. Türkiye'nin GSM operatorları ile Ermenistan GSM operatorları arasında rooming anlaşması ve birçok ayrıntıyı da hesaba katarsak Türkiye tarafından koyulan ekonomik ambargonun karayolu sınırını kapalı tutmak ve Kars ve diğer illerin ticarettten mahrum kalmasını sağlamak dışında uygulandığını söylemek pek doğru olmaz.

3.Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyinin Kuruluşu Ve Etkileri

3 Mart 1997'de Türk ve Ermeni iş adamları tarafından kurulan Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TABDC) iki devlet arasında resmi olmayan ticaretin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi'nin kurulması ile birlikte (TABDC) , 1996 yılına kadar yapıldığı gibi ticaretin üçüncü ülkeler üzerinden değil ama doğrudan Türkler ile Ermeniler arasında yapılabilmesi fikir geliştirilmiştir. 1997 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesinde bir araya gelen iki Cumhurbaşkanı (Süleyman Demirel ve Levon Ter-Petrosyan) bir iş konseyi kurma fikrinin ilk temelini atanlardan olmuşlardır.Konsey oluşumunu bu fikir üzerinden yola çıkarak karalaştırmıştır.Bu şekilde ticaret yapanların birbirlerini tanıması hedeflenmiş,sonrasında ticaret yine üçüncü ülkeler arasında yapılmış ama bu sefer üçüncü ülkeler bu işten aracılık anlamında kara geçememiş ve bu ülkeler yalnızca dökümantasyon amaçlı kullanılmıştır.

TABDC'nin Türkiye-Ermenistan arasındaki iş olanaklarının gelişmesinde büyük katkısı olmuştur, ilk kurulduğunda üçüncü ülkeler arasında 50 milyon dolar civarında seyreden ticaret hacmi bugün 150-200 milyon doları aşmış ve malın satıcıları ve alıcıları birbirlerini tanı hale gelmişlerdir. En önemlisi Ermeni Diasporasının da ticari anlamda bu iki ülkeye katılmasıdır. Bugün diaspora Ermenilerinin de bir kısmı sınırın açılmasını desteklemektedir. Böylece kendileri de ticaret yapabilecek duruma geleceklerdir. Eskiden Türk vatandaşlarının birçoğu Ermenistan'a gitmeye bile cüret edemezken bugün Erivan sokaklarında farklı ölçekte iş yapan Türk işadamlarını görmeniz mümkün olmaktadır. TABDC bu tabuyu yıkıp iş ilişkilerinde bulunmak isteyen herkese teknik destek vermektedir. İki tarafın işadamlarını tanıştırp, onlara kendi sektörleriyle ilgili bilgi verip olabilecek "müstakbel" partnerleriyle tanıştırabilen Erivan, İstanbul ve Newyork'ta ofisleri olan ve hala bunu yapabilen tek kurumdur.

"Eskiden iki ülkenin ticareti yapılırken araya ya Gürcüler ya da İranlılar giriyordu. Alıcı ve satıcı olan Türkler ve Ermeniler birbirlerini tanıyamıyordu. Bizim ilk kuruluş amacımız, iki ülkenin alıcı ve satıcılarını direkt olarak görüştürebilmektir. Örneğin Ermeniler Türkiye'den bardak ithal edecekler. Ermenistan'dan alıcı geliyor ve bardağı beğenirse nakliye masraflarını yarı yarıya anlaşıyorlar. Daha sonra Ermenilerin Gürcistan'da

*anlaşmalı oldukları firmaya bu bardaklar gönderiliyor. Ermeniler de Gürcistan'a gidip malı alıyor."*¹⁰

¹⁰ Kaan Soyak, Co-Chairman TABDC, TurkishNY 20 September 2009

C-Türkiye-Ermenistan Ticari İşbirlikleri Durumları ve yeni hedefler

1.Anketler ve özel görüşmeler

Çalışmanın hazırlık aşamasında Türkiye’de farklı illerde (İstanbul, Ankara ,İzmir, Malatya, Denizli,Kars,Bursa,Trabzon) Ermenistan ile halihazırda ticari ilişkiler içinde bulunan, bulunmak isteyen yada Ermenistan ile ticarete tamamen karşı olan toplamda yüzü aşkın kişi ve üretici ile anket çalışmaları yapıldı. Anket çalışmalarının yanı sıra konu ile ilgili daha deneyimli, yüksek hacimde iş yapan üreticiler ile isimlerinin zikredilmesi koşulu ile birebir görüşmeler yapıldı.

Anket yapılacak kişilerin bazıları isimlerin kullanılmamasını istediklerinden isimler belgelere yazılmadı. Anket yaptığımız orta ölçekli üreticilerin yarıya yakını Ermenistan konusunda anket yapmayı reddederken, kabul eden kişiler son derece dikkatli ve kuşkuluydular. Büyük ölçekli üreticilerden Ermenistan ile iş yaptıkları tarafımızca çok iyi bilinen Türk şirketlerinden bazıları “Ermenistan ile ticaret yapmak zaten yasak, biz öyle işlere girmeyiz” benzeri tepkiler gösterdiler. İstanbul ve Ankara gibi şehirlerden anketlere daha az ilgi olurken, doğu illeri başta olmak üzere diğer iller yeni pazar arayışlarında olduklarından daha çok ilgi gösterdiler.

Anketler yaklaşık 20 dakika sürerken, daha önceden randevlaşmış olduğumuz kişiler ile anketi neden, nasıl yaptığımızı ve işbirlikleri kurabilmeleri için üretici ve alıcılar arasında bağ kurup onlara yardım etmek istediğimiz anlatmamız 1 saatimizi alıyordu.

Anketler sırasında kesin olarak anlaşılan Türkiye’de Ermenistan ile ticaret araştırması denildiği zaman rahatsızlık ve güvensizlik oluşmasıydı. Aşırı olan anket yapılan bazı kişiler Ermenistan ile ticaret yapmaktan çekinmiyorlar ama bunun ortaya çıkmasından rahatsızlık hissediyorlardı, anlaşılan resmi ambargo uygulanması gereken bir ülkeye yapılan ticaret beraberinde psikolojik çekinceleri de getiriyordu.

5 ana sektör temsilcilerinin(turizm, inşaat ve inşaat malzemeleri, endüstri, taşımacılık ve bilişim teknolojileri) ile eşit olarak yapılması gerek 100 anketin büyük kısmı endüstri

ve turizm alanında yapıldı, çünkü bu sektörlerden gelen ilgi ve alınan olumlu yanıtlar diğerleri ile kıyasla fazla idi.

Katılımcıların iş hacimleri ve şehirlere göre gruplandırıldığı anketlerde temel olarak şu sorular soruldu:

- Ermenistan ile ticari ilişkileri olup-olmadığı, ne kadar süredir devam ettiği, sona erdiyse sebepleri
- Ermenistan ile ticari ilişkiler kurmak isteyip-istemedikleri
- Ermenistan'da bulunup bulunmadıkları
- Ermenistan'da ticaret yapmak için ihtiyaç duyacakları bilgiler
- İstedikleri İşbirliği şekilleri
- İşbirliği konusunda karşı tarafta aradıkları özellikler
- Hangi iş kollarında işbirliği yapılacağı konusunda tahmin ve düşünceleri
- Olası Çekinceleri (politik, siyasi, kültürel)
- Ticaret yaparken güvenceye ihtiyaç duyup duymadıkları

References

1. Armenian Tourism Development Agency, 2008. Tourism Investment Handbook, 2. Erivan: ATDA Publications, p. 22-26.
3. Bulut, 2010, Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılmasının Olası Ekonomik Etkileri
4. Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik
5. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, p. 59-62, 80-81.
6. European Parliament, 2007. The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and
7. Social Effects, Including Those On The People; and Implications For The Overall
8. Situation In The Region, Brussels: EP Publications, p. 13, 17, 21-22.
9. Gültekin, 2004. From War Economies To Peace Economies In The South
10. Caucasus. International Alert Publications, London.
11. Jrbashyan, vd, 2007. " Study Of The Economic Impact On The Armenian Economy
12. From Re-Opening The Turkish-Armenian Borders. Implications for External Trade",
13. *Proceedings Of The International Conference On The Economic and Social*
14. *Consequences Of Opening The Armenia-Turkey Border*, p. 84.
15. The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those on
16. The People; and Implications for The Overall Situation in The Region, August 2007
- European Parliament
<http://www.europarl.europa.eu/activities/expert/eStudies.do?languageEN>
17. Sedat Laçiner, Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik
- Boyutu, Ermeni Araştırmaları, Volume: 2, No: 6, Published in 2002. p. 47
18. Turkey and Armenia Opening Minds, Opening Borders. International Crisis Group.
- Report no. 199. (14.04.2009). p. 28.
19. http://www.unit.com.tr/distribution_electrialy_trading.htm,
20. <http://www.eud.org.tr/Upload/1298erm.htm>.
21. Armenia Internal Instability Ahead. International Crisis Group. 18.10.2009. p. 20
22. The Economic and Social Impacts of Opening the Armenia-Turkish Border AIPRG
- conference,
[http://www.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2Fwww.aiprg.net%2FUserFiles%2FFil](http://www.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2Fwww.aiprg.net%2FUserFiles%2FFile%2FConference_Findings_Overview.pdf&h=82440)
- [e%2FConference_Findings_Overview.pdf&h=82440](http://www.aiprg.net/UserFiles/File/journal/proceedings/Baghramyan.pdf)
23. Aybars Görgülü, Türkiye-Ermenistan İlişkileri. Bir Kısır Döngü. Tesev Yayınları. p.
24. Mher Baghramyan, Estimating The Change in Trade Flows Between Armenia and
- Turkey if The Border is Open: Case Study Based on Georgia-Turkey and Armenia Iran Trade,
<http://www.aiprg.net/UserFiles/File/journal/proceedings/Baghramyan.pdf>

25. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>
26. Aybars Görgülü. A.k.m. p. 23.
27. BURHAN, Vildan- MUSTAFAOĞLU, Zafer: Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerine Muhtemel Etkileri, Ankara February 1998.
28. CAN, Tefrik: Gümrüklerimiz ve Tarihsel Gelişi, Ankara September 1974.
29. CİLLOV, Haluk: Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1972.
30. NEBİOĞLU, Hüsamettin: Bölgeselleşme Hareketleri Bağlamında 21. Yüzyılda Türkiye, Ankara September 1997.
31. TORRE, Augusto de la - KELLY, Margaret R.: Regional Trade Arrangements, Washington DC, March 1992.
32. ASLANOĞLU, Erhan: Yabancı Sermaye Yatırımları, Bussiness on the book, February 1998.
33. ÇOŞKUN, İsa: Yabancı Sermaye ve Türkiye, Dış Ticarete Durum TURKTARDE, 39, August 1988, P. 32-39.
34. FUKUKAWA, Shinji: The Integration of the World Economy and Chage of the Japanese-Style Economic System, Japan and the World Economy, 6(3), October 1994, P. 309-320.
35. KOL, J.: Extent and Evaluation of Protection in Developing Countries, Open Economies Review, 6(1), January 1995, P. 81-104.
36. LANGHAMMER, Rolf, J.: Regional Integration in East Asia. From Market-Driven Regionalisation to Institutionalised Regionalism?, Weltwirtschaftliches-Archiv, 131(1), 1995, P. 167-201.
37. MOLDİBİ, İ. Adnan: Türk Dış Ticaretinin Tarihsel Gelişimi, Dış Ticarete Durum TURKTARDE, 39, Ağustos 1988, P. 12-31.
38. NOUSSAIR, Charles, N.- PLOTT, Charles, R.- RIEZMAN, Raymond, G.: An Experimental Investigation of the Patterns of International Trade, American Economic Review, 85(3), June 1995, P. 462-91.
39. ROLLO, Jim: EU Enlargement and the World Trade System, European Economic Review; 39(3-4), April 1995, P. 467-473.
40. VIDAL, John (Çev.: AKTUNÇ, Uluğ): "Küreselleşme Süreci ve Dünyada Sorunlar, Devletler mi, Şirketler mi: Güç Kimin Elinde?", Yeni Yüzyıl Newspaper, 9 May 1997.
41. AKBANK, Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi 1923-1978, İstanbul 1981.
42. BİAD Bilkent İş Adamları Derneği: D8 Oluşumu ve Türkiye ile Avrupa Topluluğu Arasındaki Gümrük Birliği, [Ankara 1997] .
43. IMF, International Trade Policies The Uruguay Round and Beyond Volume II. Background Papers, Washington DC 1994.
44. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümünde Rakamlarla ve Fotoğraflarla Kalkınan Türkiye, Ankara October 1981.
45. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Mutasavver D-8 Grubu Bakanlar Konseyi Toplantısı Birinci Oturum Ortak Bildiri, İstanbul, January 1997.
46. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar Türkiye-İslam Ülkeleri ve EKİT Book 6, Ankara 1995.

47. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar Türkiye-Karadeniz Ekonomik İşbirliği İlişkileri Book 4, Ankara 1995.
48. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu) Book 1, Ankara 1995.
49. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Ankara 1995.
50. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998), Ankara Aralık 1997.
51. TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Konjonktü Değerlendirme Raporu, Ankara April 1998.
52. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye-AB İlişkileri, Ankara, March 1995.
53. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracat Stratejisi 1998-2005, Ankara, June 1998.
54. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler 1997, Ankara, June 1998.
55. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye'nin Dış Ticareti 1997, Ankara, July 1998.
56. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dünya Ekonomileri Bülteni, Ankara, July 1998.
57. The Economist, The World Economy on The Edge, September 5th-11th 1998.
58. TÜİSAV Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Merkezi; GATT "Uruguay Round" Müzakerelerinin Sonuçları ve Etkileri, Ankara 1994.
59. UN Economic and Social Commission for Europe The Secretariat of the Economic Commission of Europe, Economic Integration in Europe and North America, Economic Studies, No 5, New York and Geneva 1995.
60. VAKIFBANK; Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi'ne Muhtemel Etkileri, 2nd Print, [Ankara 1996] .
61. WTO: After Two Outstanding Years, World Trade Growth in 1996 Returned to Earlier Levels, http://www.wto.org/wto/whats_new/press71.html.
62. WTO, Annual Report 1996, Volume I, Geneva 1996.
63. WTO, Annual Report 1996, Volume II, Geneva 1996.
64. WTO: World Trade Growth Accelerated in 1997, Despite Turmoil in Some Asian Financial Markets, <http://www.wto.org/wto/intltrad/internat.htm>, Geneva March 1998.
65. TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Bilgi İşlem Merkezi Verileri.